

Соколёнок

4/2023

июль – август

Лашын

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

Эриншек кызлар

Ногай районнынъ Терекли-Мектеб авылынынъ «Ногай Эл» балалар бавынынъ аьзирленгиш куббининъ балалары Култаев Анварбекинъ «Эриншек кызлар» деген эртегиси бойынша сценарий салганлар. Куьптинъ тербиялавшысы Аманбаева Джамиля. Оны коьрген ата-аналар балалардынъ ойнавын бек кызыксынып караганлар. Ызында тербиялавшыга уьйкен разылыкларын билдиргенлер.

Аьлиги заманада балалар бавларына ана тилинде кишкей сценарийлер салмага маслагат этиледи. Онынъ уьйкен маьнеси бар: олар ана тилинде соьйлеп уьйренедилер. Тил байлыгын сезедилер.

Кыска маьнеси: анасы уьй куллыкларын этеди: сыйыр савады, ас асады, савыт ювады. Атасы болса мал карайды, теректен алмалар йыяды. Кызлар болса туьрли ойындар ман алданадылар. Сол сценарийди туьрли суьвретлерде карамага боласы.

*Катнасувшылар аьзирленгиш куьп балалары: атасы – Терекбаев Карим,
анасы – Исмаилова Амира,
кызлары – Сартаева Суьйумбийке, Шамарова Земфира, Койлакаева Айлин,
Эсенова Хадиджа*

Мине

бу экен

ХАБАР

Куллык

М. О. МЕНТ К. ИРИМОВ

Туын бойы Менълаъруув-абай, ынъ-ыранып, янын салмага ер таппай кыйналып шыкты. Ога яны авырган улы да уйклаялмады. Янъы уйкыга кетип бараятырган ериннен, бир сеслер эситип, Мансур ушып турагалды.

– Анам, неге тургансынъ? – деп сорады эм сонда ок анасынынъ касына етип калды.

– Сыйырды савып алаяк боламан, – деди Менълиаъруув, тынысын авыр ала берип.

– Кыйналма, анам, ят, мен Суъвретке барып келейим. Кийинип шыкты. Сонъ бирден бу бираз ойланып турды да, кайтара артына кайтты.

Арасы коьп кетпей, ол колына яйпа авыз шелек пен кишкей шатты алып, авлада куьйзеп яткан сыйырдынъ касына барды. Сыйыр, савылмага керегин сезип, турды. Мансур, эртеден савып келген бир усталардай болып, сыйырды савып баслады... Сыйырдынъ елинине ястынъ бармаклары бек каты болып тийдилер. Оннан сонъ, бир ерде тек турмай, йыбырдай берди.

– Сага не бола койды! Токта бир ерде! – деп, екирип алды айванга яс йигит.

Сыйырга онынъ бакырганы коьтере де ярамады. Коьзлерин Мансурга акыйтып алып карады да, куйрыгы ман онынъ елкесине бир ийги этип тартты... Ондай затты сакламаган яс, ашувланып, сыйырдынъ буьйирине уьйкен колы ман каты кепте сокты. Соккан олай тувыл, булай дегендей болып, сыйыр да онъ аягы ман астындагы, кишкей шатта тоьселип олтырган Мансурды кара ерге тешип туьсирди. Шелек те суьти-муьти мен ушып кетти, актарылды.

Бес такыйка

– Кая, Капланов, йорык эки салайыма яде болса, тактага шыгарсынъ эм сонъ олтырарсынъ? – дейди окытувшы Айшат Абдуловна.

«Бу кайдан биледи экен, – деп ойланды ол, – мен дерисимди буьгуьн этпей келгенимди. Ол аьши соьйтип неге айтады?»

– Сиз кайдан билесиз, Айшат Абдуловна, мен дерисимди этпегенимди, – дейди Алибий де.

– Сен бир заманда дерис этип мен билмеймен! – деп тамашага калады Айшат Абдуловна да.

Алибий турды, бир бармагын йогарыга карап коьтерди. Соьйтип бир такыйкадай туруп алды. Оьзи болса, не бир затты тынълагандай да болады эди.

– Ол солай, – деп кеде разы болады. – Аь белки, аьзирлеген болсамша?!

– Аь сен уьйде эткенсинъме керек затты? – деп сорайды окытувшы да.

Алибий уьндемей токтап калмаса. Сонъ тамда илинип турган Коперниктинъ, Ньютоннынъ суьвретлерине коьз карасын да йибереди. Сонъ бурылды да явап берди: – Йок!

– Эндигиси эки салмага болама! – деп Айшат Абдуловна да сорайды.

Алибий колындагы сабатине карап алады.

– Эндигиси ярайды, – деп разы болады ол да. Энди баьри зат та белгили.

– Аьши кайдай баскалыгы барды? – дейди Айшат Абдуловна да.

– Мен экиди бес такыйкага кеш алдым. Аьне сонда, – дейди окувшы.

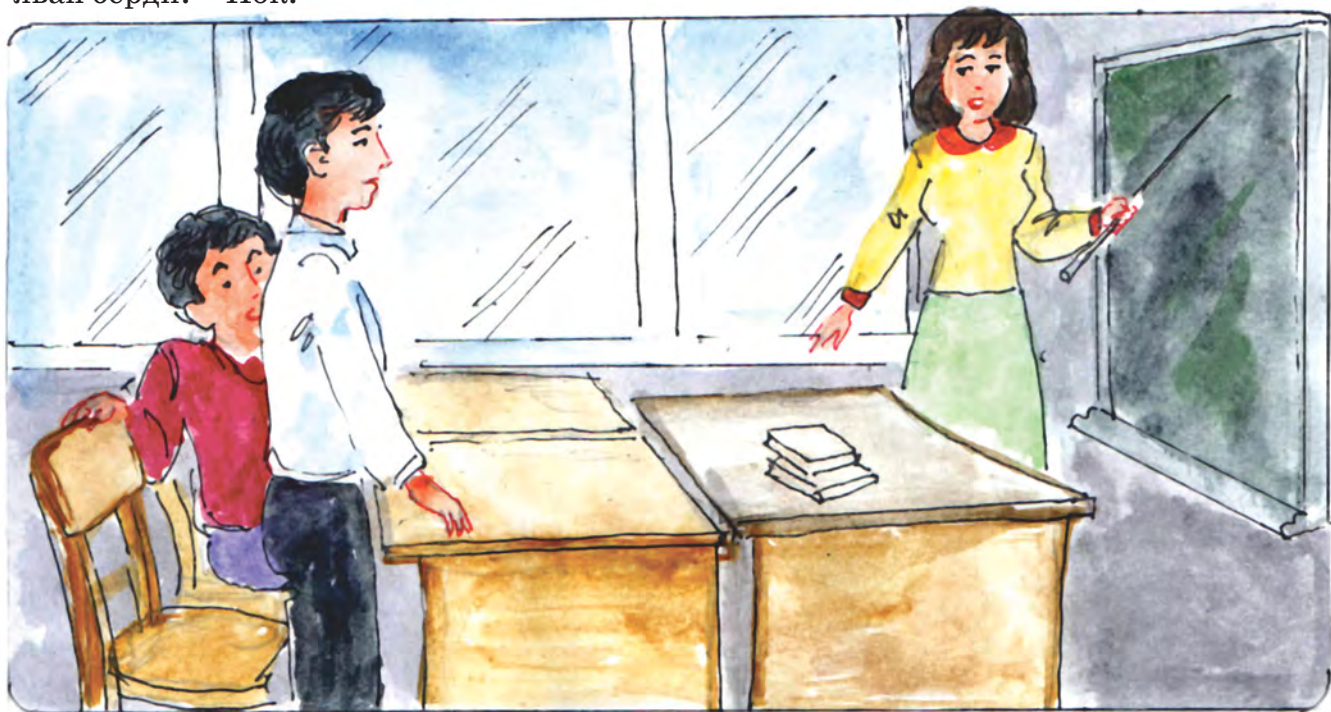
– Мен бир зат та анълап болмайман аьли, – дейди окытувшы. – Сага оннан енъил болама?

– Йок, атам мага айткан эди: «Эгер физика дерисинде бес такыйка шыдап олтырсанъ, мен сага футбол тобын сатып алып келермен деп». Аь мен болса, артык та шыдап тураман кусайды...

– Биз ога шайыт боламыз, – дейдилер йолдаслары Кулаев, Зинеев, Озов...

– Энди мен баьрисин анъладым, – дейди куьрсине берип, Айшат Абдуловна...

Аьзирлеген С.Култаева.

Мереке - 60 Шогыйыр, коыширувщи

Дина Леонид кызы Немировская Россия еринде белгили шайыр, коыширувщи эм публицист деп саналады. Оьзи 1963-нши йыл 10-ншы май куьн Астрахань каласында тувган. 1993-нши йылдан алып Россия язувшылар Союзынынъ агзасы. 9 проза эм поэтикалык йыйынтыкларынынъ авторы. Онынъ «Алал кыскакылы», «Ямгыр азбукасы», «Кашпага ымтылыс», «Авыспалы ава», «Тек согыс болмасын» эм баскалай йыйынтыклары окувшыларга ийги белгили болып токтаганлар.

Дина Немировская кесписи бойынша окытувшы. 40 йылдан артык заман студентлерди эм окувшыларды окытып келеятыр. Аьли де мектебте куллыгын бардырады.

Дина Немировская белгили коыширувщи деп те танылган аьдем. Дурысын айтсак, Дагыстанда оьзи болмаган болса да, дагыстан авторларын орыс тилине коыширип эм баспалап келеди. Айтпага, авар шайири Магомед Ахмедовтынъ, Залму Батыровадынъ, табасаран Сувайнат Кюребековадынъ, Рамазан Рамазановтынъ, ногайлар Анвар-Бек Култаев-

тинъ, Алибек Каплановтынъ, лак Юсуп Хаппалаевтинъ эм оьзгелердинъ язганларын коыширеди эм баспалайды.

Белгили шайыр эм коыширувшиге 60 йыл. Эм биз оны баьри дагыстан окувшылары атларыннан келип турган сыйлы мерекеси мен йылы кепте кутлаймыз эм сенемиз: аьли де коьплеген ийги асарлары ман бизди суьйиндирер.

С.Култаева.

22

июнь, 41 йыл

ДИНА
НЕМЕРОВСКАЯ

Кобкте бирден куышли тавыс атылды
Июнь кеше йылап кетти анъсыздан.
Авырланды, ерди булыт каплады,
Ийинлерди ава басты авырдан.

Тамакларды каты тавыс кызартты,
Уй баслары шашылады ян-якка.
Кобп йыл артта болып ойткен согысты,
Халк эсинде саклай абли мутпаска.

Терезеге ямгыр энди явмайды,
Июнь кеше куыни келе кайтадан.
Онлаган йыл артта явган ямгырды,
Ала эске куыши тайган ветеран:

Ер уьстине канлы ызлар салынды,
Тав, данъылды кара булыт бийледи.
Оьтти йыллар...Тек болса да коркыныш
Атылган сес туьрли яктан береди...

Ана ерим йыллар оьтип абли де,
Калтыравык болып кала бирерде...

Орысшадан коьширген А.Утеев.

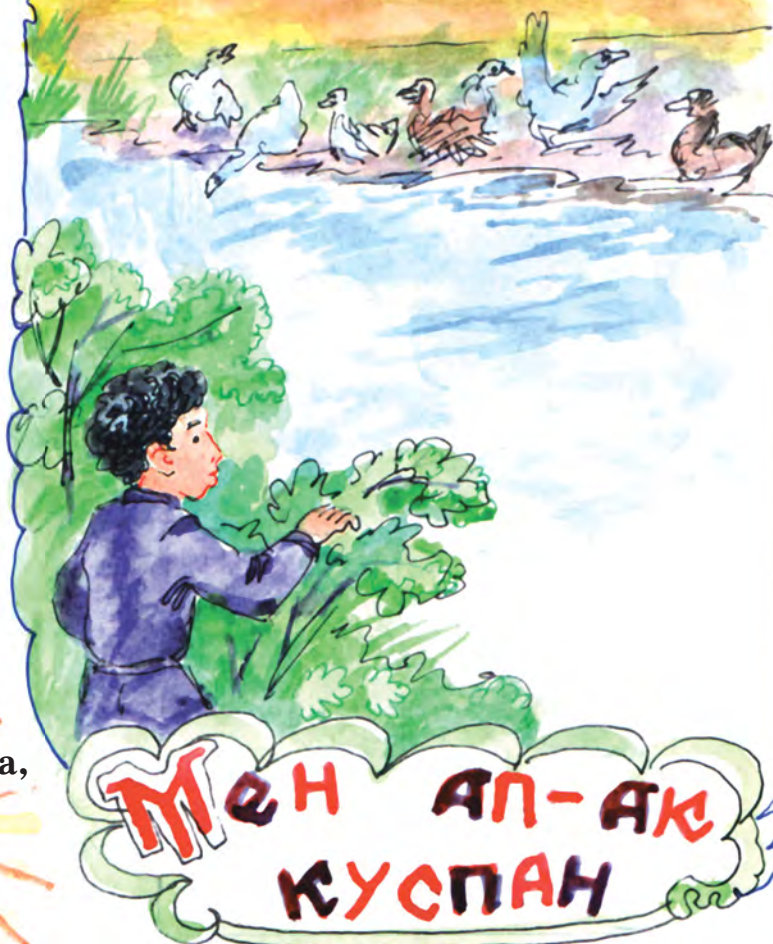
Куслар уйири

Йылга туыпте кус уйри,
Шалкаяды, юбана.
Аь биз дос пан экимиз,
Кобз саламыз оларга!

Ер де ап-ак. Кар явган.
Йылтырайды тоьгерек.
Бебем де коьзин япкан,
Билмеймен, не зат керек?

Мен тилеймен кусларга,
Сосы ерден кетпенъиз!
Кобпир оьзи майыскан,
Олар эткен шав-шувдан!

Юлдуз кеше аьлемет!
Не зат яным суьеди?
Куслардынъ бу уйирин,
Эске алгым келеди:
Суьврет кимик коьз алдымда,
А мен ога каравда.

Наьсип не ди? Булак сеспе?
Кобп сан машин яде алтын?
Яде болса турна сес –
Ушып караган йолы?

Биревлерге – терек бав,
Баскаларга – кийимлер.
Болмасларга – куьлки, йыбав –
Аьр куьн сайын суьеген!

Мага болса – атам уйи,
Кобз каравы кызымнынъ.
Дайым болсын куьннинъ коьзи –
Аьзир турар ушувым!

Йиенимнинъ суьвретлери

Йиенимнинъ суьвретинде
Бар аьлемет коьп затлар!
Мысыкларга ийги деген —
Тура кесек колбаса!

Мысыклардынъ бириси,
Бермей кесек колбаса.
Калганлары коьз йиберип,
Карай ога тыгыла...

Баъри коьзин салады,
Колбасага илинген.
Мен суьвретке карайман,
Сосы йиеним эткен!

Мысык балалары

Алты бала бу мысыкта!
Ойнайдылар арымай.
Кой десенъ де йок тынълав,
Кобтер колынъ, карамай!

Дуныясын мутадылар,
Бир-бири мен ойнай-ойнай.
Мен эм де анам да
Болмаймыз эш карамай!

Иелери уьйине,
Кайт деп айтып болмайды.
Олар болса шат коьнъилде —
Тек ойынга тоймайды.

Куьн де исси. Сув бермен.
Ишедилер эш ялкпай.
Етинши бала аькеле,
Аналары алгаспай.

Калганлары карайды:
— Бу да ким? — деп, сорайды...

Ногайшага коьширген А.Утеев.

Кавгадан сонъгы авыр йыллар. Аъдемлер ший ярлылар, авызлары ашсалар, оыпкелери коъринеди. Сарыгыз сынъар кызы Алиме мен авылдынъ шетинде басына тобан ябылган ямпик уйде яшайды. Байы кавгадан кайтпады. Конъысы орыс хуторда Сарыгыздынъ конакбайлары яшайтаган эдилер. Тул хатыннан барларын кызганмайтаган эдилер. Семён ман Клаша бир барса наъртуык берер эдилер, экинши йолда дорбасына бутылкага куънайланмай куйып, бир аяк бийдай ун салар эдилер. Боътен де, уйдинъ иеси Семён айлак юмарт аъдем эди.

– Клаша, Сонядан (Сарыгызга орыс конакбайлары соъйтип айтатаган эдилер) барынъды кызганма, баласы бар, караманълайдынъ байы бизим ушин кавгада кан тоъкти, кыйланып яшайды, – дер эди.

Язлыктынъ бир куънинде Сарыгыз конакбайларына барып келейим деп, хуторга карап йолланды.

– Сени айтып туры эдик, Соня, не аъруув болды келгенинъ. Биз сага эне-мине козламага турган эшкиди береек боламыз. Кызынъ ман экевинъизге суът болар, улпасын тарап алсанъ, кофта, явлык тигерсинъ. Улаклары сизге калар. Эшки суът беруувин токтатса, бизге кайтарарсынъ.

Кайтармасанъ да хатеримиз калаяк тувыл, – деди Семён. – Колайынъа коъре карарсынъ.

Соъйтип, бир йол бир ат егетаган дроъгининъ артына эшкиди байлап, Семён,

касына Сарыгызды да олтырып, авылга карап йоънеди.

– Соня, эшкимизге Ариша, деймиз. Атын эситкенлей, кайда болса да ол каралдыга ювырып келеди. Адасып-сасып бир ерде де калмайтаган, – деди Семён.

Эшкиди коъргенде, Алиме, аягы ер басып, суъйинди. Ол, Ариша, Ариша, деп эшкидинъ кардай ак юмсақ улпасыннан, эки муъйизининъ арасындагы айдарыннан сыйпады. Кызалак сав куън эшкиди уйдинъ артындагы ясыл оьленде отлатады. Айван да оьзине аъруув айтканды анълайды болаяктагы. Ариша Сарыгызларда тувып оьскендей болып, колларына тез уйренди...

Хутордан келгенли арасы коъп те озбай, Ариша Сарыгызаларга эки аъруув улак тапты. Эшкидинъ улаклары тувганлай, Аришадынъ елини куъннен куънге уйкен бола бердилер. Эшки юрсе, елинлери аъри-бери елп-елп этип шайкаладылар. Сарагыз Аришадынъ увызын савып алып, уйинде болган унды косып, увыз атыклар писирди. Алиме атыкларды ярататаганын коърсетип, танълайын кагып йийди. Сарыгыздынъ эсиннен Семённынъ «Кызынъ бек арык, ога эшкидинъ суътип ишир», деп айтканы кетпейди. Куънде де Сарыгыз Аришадан шыккан суъттен стаканга куйып, кызына береді.

Куъннен-куънге улаклар оьседилер. Оьзлери кайдай кытымырлар, каралды ман бир болып, косаяк атып ойнаклайдылар. Алиме кишкей досларына карап шеги катып куълейди.

Куън етип, бакшада остирилгенди йыйып алган сонъ, Сарыгызалар эшки мен улакларын бакшада отлататаган болдылар. Бир йол Алимединъ анасы авылдынъ ана бир шетинде яшайтаган боълеси Канитат авырган деп оны коърмеге бара-як болып, сисеге суът куйды, писирген атыкларыннан да салды.

– Алиме, каралдыдан шыкпа. Бакшадагы эшкилерди карай тур, – деп Сарыгыз авыздан шыгып кетти.

Анасы айтканынша, бир якка да кетпей, Алиме сыякта шибереке тобы ман ойнады, кишкей савыт кабак шелеги мен улакларга сув аькетти. Бир кесек заман озган сонъ, Алиме Ариша бир уйкен ийт пен алысатаганын коърип, каралдыды басына кийип кышкырды. Ийт Аришадынъ артында пыскан улаклардынъ бирисин сермеек болып, шапшыйды. Эшки балаларын ийттен коршалап узун уйкен муыйизлери мен анавдынъ курсагына суъзди. Ийттинъ каъзеби улакларда, солардынъ бирисин сермесе экен. Эки янувардынъ алысувларына карап, Алиме тагы да бек кышкырады. Кышкырыкты эситип, конъысы карт Исхак, Саид ша-вып келдилер.

– Не болган, Алиме, не бек кышкыра-сынъ? – деди Саид.

– Эне, анда, анда, ийт! – деп кыз тутлы-гып сойлеп, бакша бетке коърсетти.

Мазаллы, коъкшил туъсли териси, узун куйрыгы болган януварды коърип, Исхак:

– Саид, тез, Маърже, ол ийт тувыл. Ка-рыскыр, улаклардынъ ийисин сезип кел-ген! – деп ашувлы сойледди.

Артынсыра эр кисилердинъ бириси казгыр алып, бакша бетке шаптылар. Со-

нынъ арасында боъри аьлсизленген эш-кидинъ елининен сермегенин коърдилер. Саид сенегин боъридинъ курсагына ту-скап шапты. Ама боъри корадынъ уйкен тесигиннен шыгып кашты.

– Ай-медет, энди ол яман зат бизге яшав береек тувыл экен. Даъмиккен ери-не келеек те тураяк! – деп шыбынлады карт Исхак.

Ол Аришадынъ елинин канайтаганын коърип:

– Саид, эшкидинъ ярасына парзон май якпага керек. Бизим котаннынъ табаны-на кыстырылган калай кутыкты алып ке-леш! – деди.

Сойтип, Сарыгыз келгенше конъы-сылары эшкидинъ ярасын ювып, парзон май яктылар. Бир кесек заманнан, ярасы битсе де, Аришадынъ елини курып басла-ды. Оннан сонъ да эшки Сарыгызаларга эки улак тапты.

Сойтип, Сарыгыздынъ ялантос, юмарт конакбайлары авыр, кытлык йыл-да, тул хатынды кызы ман ашлыктан са-кладылар. Сарыгыз Аришады кери иеле-рине аькетемен дегенде Семён ман Клаша айттырып унамадылар.

– Соня, сол эшки мен сен бай, биз ярлы болаяк тувылмыз. Суыйменъ оны сат та, акшады керегинъе ярат, – дедилер ко-накбайлар бир авыздан.

Сойтип, бергенинъ колы курымас де-генше, хутордагы конакбайлары авыл-дынъ кайгадер аьдемлерин аш оьлимнен куткардылар. Авил аьдемлери де хутор-дагылардан бар затларын кызганмады-лар: матакуя пыслак шыгарып, калакай ло-кым писирип аькететаган эдилер ху-тордагы досларына.

Аьзерлеген С.Култаева.

Расул Гамзатов пен Биринчи йолыгыс

Соннан бери кырк йыл да кетти. Вузды биткеннен сонъ, мен озимнинъ асарларымды ногай тилиндеги шыгатаган «Ленин йолы» (Черкесск кала) эм «Кызыл байрак» (Терекли-Мектеб) баспалап басладым. Бир неше йыллар узагында область ногай газетасы «Ленин йолында», сонъ «Кызал байракта» куллык эттим. Махачкалага келген заманымда Расул Гамзатов пан танысув вакытын излеп турдым. Эм сондай бир вакыт болып та калды демеге керек. Ол 1968-нши йыл болды, муннан 55 йыл артта. Ол заманга мен кумык шайирлери Камал Абуков пан эм Магомет Абаев пен таныс эдим. Камал Абуков мени Гамзатов пан таныс этпеге соъз берди. Мен тагы да бир кере Дагыстаннынъ язувшылар Союзына келдим. Союз болса Буйнакская 4 деген орамда ерлескен эди. Камал мени бир эсикке алып кетти эм онда «Расул Гамзатов» деген язув да бар эди. Камал эсикти ашып кирди эм арасы бир неше такыйка ойткеннен сонъ, мени де шакырды.

– Кирейик, Расул Гамзатов озинде олтыры, – деди ол мага карай берип. Биз кирдик Расул Гамзатов пан саламластым. Аьне сол заман Камал Абуков эм яс ногай шайири эм Кайсын Кулиевтинъ танысы экенимди ога айтып алдым. Сол вакыт Расул турагалды эм мага колларын созды. Эм куьлемсирей бере булай деди:

– Мен бек разы ман яс ногай шайири Кайсын Кулиев досы Анварбекти коьргениме, таныс болганыма. Биз бир кесек заман адабият акында, Кайсын Кулиев акында хабарла та алдык. Мен кетеек болып турдым эм оны сезген Гамзатов булай деди:

– Махачкалада болсанъ, язувшылар Союзына кире де тур...Ол шайирлердинъ экинши уйи болады...

Мен Камал Абуковка уйкен разылыгымды билдирим. Сонъ Ногай районга кайттым. Эм озимнинъ танысларыма Махачкалада болып, Расул Гамзатов пан танысканым акында айттым. Ол заманда, дурысында да, Расул Гамзатов савлай дуньяга белгили эди эм оны ман йолыгыс.

Ол заманда мен ногай адабиятынынъ негизин салувшылардынъ бириси, 1935-нши йылдан алып СССР язувшылар агзасы, дагыстан поэзия классиклери Гамзат Цадаса, Сулейман-Стальский мен ийги таныс болган сыйлы агайымыз Муса Курманалиевти аьруьв билетаган эм оны ман коьп кере йолыгыскан эдим. Бир йолыгыс болганда,

мен ога Гамзатов пан танысканым акын-
да айтып алдым. Ол бек суьйинди эм мага
карай берип:

– Ол бек ийги, улым Анвар-Бек! Ийги!
Расул Гамзатовтай, Кайсын Кулиевтей,
Камал Абуковтай сыйлы аьдемлер мен та-
ныс болув бек яхшы. Не заманда да олар
сага керегер, – деди. – Сенинъ яшавынъ
аьли де алдыда...

Эм мен Муса Курманалиев берген мас-
лагаты бойынша ногай тилине дагыстан
язувшыларынынъ эм шайирлерининъ
асарларын коьширип, газеталарда, жур-
налларда баспалап басладым...

1973-нши йыл мен КПСС-тинъ Да-
гыстан обкомынынъ эм Дагыстанынъ
язувшылар Союзынынъ тапшырувы эм
маслагаты бойынша ногай тилине Расул
Гамзатовтынъ «Бийик юлдызлар» йы-
йынтыгын коьширдим эм йыйынтык да-
гыстан халкларынынъ 9 тилинде шык-
ты. Ол мага уйкен сый эм абырай болды,
мени тагы да язбага эм коьширмеге ым-
тылыслы этти. Боктен де, Расул Гамза-
товка тагы да бираз ювык болмага...

Ан. Култаев

Куран айткан:

– Алла бир,
Пайхамбар да керти зат.

Мен айтаман:

– Анам бар,
Суьювим де керти зат.
Бирев мени,
Аьзиз анам болмаса,
Анам кимик
Суьйип, коьрип болмаяк.
Уйге кирсек,
Деспилерди коьремен,
Анам йолдан
Саклай турып бир мени,
Бир-бир этип
Хыйлы деспи таслады.
Санап турган
Кешелерди, куьнлерди:
Анам кимик
Мен коьнълим ким аяр,

Анам кимик

Мен аьлимди ким билер?

Анам кимик

Аьйибимди ким анълар?

Анам кимик

Ийгиликти ким тилер?

Куран айткан:

– Алла бир,
Пайхамбар да керти зат.
Мен айтаман:
– Анам ялгыз,
Суьювим де керти зат,
Бирев мага
Бу дунья ишинде,
Анамнан сонъ
Ана болып болмаяк.

Аваршадан коьширген

А.Утеев.

Култаев Анварбек Айнурбек балалар бавын каладырады

Куьн артыннан куьн йылысып кетип калады. Бизде де солай демеге керек. Бизим балалар бавында да солай болып туры: куьн артыннан куьн кетеди эм балалар эндигиси бавды таслап, мектебке барув акында хабарсувлар этедилер. Балаларга онынъ акында калай ата-аналары, солай ок бавдагы тербиялавшылар да эслерине сала турадылар. Бизим Айнурбекке де онынъ суьер тербиялавшысы эм суьер авылдасы Асият Алибий кызы сонъгы заманда айтып турмага суьетаган болды-билсин, балага сосы бавдан сонъ мектеб барлыгын да. Оьз ягыннан тербиялавшылар балаларды мектебке аьзирлев уьшин тийисли кепте куллык та этедилер. Олардынъ биревлери оьзлери де бавда болганлар.

Тербиялавшылардынъ бавда мектеб акында айтканларын баьриси мен косылып бизим Айнурбек те тынъламага суьетаган эди. Бала биледи агасы мектебте окыйды эм ийги белгилер алады, ызам ягыннан савлай мектебке коьримли. Ата-сы-анасы да Айнурбекке агасы акында аз айтпаганлар эм оннан коьрим алмага керегин де коьп кере айттылар...

Эндигиси бизим Айнурбек арада бир мунъаяды: айырылув шагы келеди деп. Мунда онынъ кайдай бир ювык дослары эм кайдай бир оны суьйген кызлары аз тувыллар. Олар ман кайтип айырылмага болаякты?! Мине: экеви бирге келген Шахмурзасы, мине ога тенъ яслы болган Маринасы эм тагы аз тувыллар. Ога баь-

риннен бек тербиялавшысы ман айырылув кыйын болмага болаяк. Ол оны оьзининъ бир аьптесин де суьйген эм яраткан. Аь не шаклы кере сосы йыллар ишинде тербиялавшысы ога ятлавлар, хабарлар, эртегилер окыган. Неше орыс эм ногоай авторларынынъ китаплериннен коьп туьрли асарлар да коьрсетип, сен уьйрен эм бил деген. Сосы куьнлерде Асият Алибий кызы да оьзи тербия берген кеделер эм кызлар ман айырылмага суьймейтаган эди. Тек биледи-айырылмага керек.

Мине балалар бавында айырылув шагы етти. Оларга бав заведующийи баьри затты ийги этип анълатты – эндигиси сизге сыйлы еринъиз – авыл мектеби эм онда да сиз оьзинъизди ийги коьрсетип билинъиз, деди. А балалар баьриси де тып-тынык болып тынълап турдылар. Сонъ ол коьз ясларын колявлыгы ман астаакырын суьртип те алды. Сонда ога баьриси де не болды дегендей болып карап калдылар...А Айнурбек болса, мине бу айырылув экен деп, ишиннен ойланмай болмады.

Сонъ балалар бавынынъ заведующийи бир куьп балага балалар бавында ийги коьримли болып турганлары уьшин шайытлама да эм кишкей савгалар да тапшырды. Сондай тапшырма эм савга Айнурбекке де берилди. Бала алган затларын йорык анасы колына ыслатты.

Эндигиси Айнурбек боьлмеден шыгактан алдын сав бавга коьзин каратты: баьри де ога карап тургандай коьринди. А

ол кетпеге керек! Бир ягыннан суыйниш, бир ягыннан оны таслап кетуъв авыр. Нешеси йыл бав ога энъ де юзык эм йылы ери болып келди... Сонъ балалар колла-сып бавдан шыгадылар эм онынъ эси-

клери ябыладылар. Эм коьзлеринде баъ-рисининъ де: «Аман кал, меним бавым!» деген язувлар бардай эдилер. Биревлери артларына хйылы заман карап-карап ал-дылар...

Айнурбек эм ак турналар

Баладынь оьзи де не ди бир зат коькте коьрсе, сога карамай бол-майды. Бизим Айнурбек те сон-дайлардан. Яз шагында Ногай шоьлине ап-ак турналар йыйылып каладылар. Олардынъ шав-шувларыннан коьплер тынышсызланадылар. Олар келсе, бизим сосы кедеге де тынышлык йок. Коькке карап оьзининъ коьз каравын таслайды: эм турналар не этерлер экен деп карап та калады. Йолдасы Аскербий бен бир кере турнарлага коьз йиберин турылар. Олар кык-кык эте турып, канатларын кенъ кепте яйдылар эм ап-ак булытлардай со-зылып, бу авылды тасладылар. Олар ар-тыннан карап турган Айнурбек янында-гы досына янаса берип:

– Аскербий, сен калай коьресинъ, мен кус болып, коькте канат кагып ушып юр-меге суьемен. Аь сенше?!

– Биз куслар тувылмызша, – дейди йолдасы да.

– Карашы оларда кайдай нызам бар, бириси артыннан бириси ушады эм бири-си-бирисине буршав да бермейди, – дейди тагы да Айнурбек.

Аскербий уйине кайтып келгенде, Айнурбек пен турналар коьргенин эм Ай-нурбек турнадай болып ушпага суьетага-нын айтпай болмады. Оны тынълап тур-ган анасы да:

– Билесинъме, турналар куслар эм олар авады суьеди-лер. Аь сиз аьдемлер оьз шоьллигинъизди суьймеге эм онда болмага керексиз, – деди.

Баласы уьндемеди эм явап ярайма яде йокпа, бир соьз айтпады.

(ызы болаяк)

А. Кустоев

Самолет

Самолеты

Биз оьзимиз ясармыз,
Ногай шоьлде:
Кустай калкып ушармыз.
Орман бойда,
Эркин болып кезермиз,
Кеш болганда,
Уьйге кайтып келермиз.

Уьйде мени
Саклар атам эм анам,
Колтыгына.
Йылы кысар эм абам.
Летчик болып
Окымага токтадым.
Мине бир йыл
Окувымды басладым...

Окытуучулар - насыйжатшы мылы

ШЕБЕР СОЗЛИ

Данъклы меним ногайым
Ер юзинде яшаган.
Яхшы исин коьрсетип,
Ногай халкты айттырган.
Шебер созли, коьнъилли,
Оьктем юрек, юмартлы,
Аьр куллыкта усташы
Халкым меним ногайым!
(Д.Аманбаева).

Мине сондай аьдемлердинъ бириси, бу ятлавга бек келисли. Ашык юзли, юмсаг сесли, билимли, бай коьнъилли ногай шаьйир кызымыз Салимет Ахмат кызы Майлыбаева. Ногай районуна тувул, баска шет эллерде де ногай шаьйиримиз Салимет Майлыбаевадынъ акында да эситккенлер деп ойлайман.

«Аьр бир аьдем алдыга ымтылса, тав бийиккликлигине етсе, эркинликте яшав курып, халкка, элге исининъ пайдасын салмага мырад этсе, эм сол мырадларына

етсе «наьсипли аьдем» деп оьзин санама-га болады, – деп язган В.Гюго оьзининъ язувларында. Хатын киси юма сайын, куьн сайын ногай районнынъ бир авылыннан баска авылга юрип «Ногай эл» радиосында «Уьйренейик ногайша», туьрли тематика бойынша куьн кайгысы со-равларын, кызыклы коьринислер, янъы хабарлар ман радио сесинен эситтиреди.

Ногай районнынъ оьрлнеувине, ада-биат культуранын оьстируевине коьп куллык этеди. Салимет Ахмат кызы Майлыбаева «Тулпар» кружогыннынъ басшылавшысы. Кружокта балалар аь-велдеги тарыйхта кезедилер, мектебте тизилген ногай музейи ишинде атай-лардынъ дестанларын актарадылар,

анайлардын куымислерин, капталларын, тоьстуймелерин, шыбаларын, ыслап, кийип карамага боладылар. Аьлиги яшавда эстелик болып калган уршык, юн тарак, май шырак, аьбек, термен музей ишинде тизилген. Кружокта балалар биринши каьлем де сынап уьйренедилер, ким биле эртеньгиси куьн «Тулпар» кружоктын катнасувшылары белгили шаьйирлер яде йьравшылар боларлар, неге десе шашкан урлыклар онь болар деп баьри де сенедилер.

Салимет Майлыбаева 1965 йылдын увыт айыннын 9 куьнинде Эдиге авылында тувган. Терекли–Мектеб авылда орта толмаган, сонь Карашай–Шеркеш педагогикалык институтын кутылып, Нариман сонь Карагас авылында оқытувшы болып ислейди. Салимет Майлыбаевадын биринши шаьйирлик абытлары «Шоьл тавысы», «Ногай давысы» газеталарында баспаланганлар.

Салимет Майлыбаевадын ятлавларында ногайдын коьплигин, тыпаклыгын, тил бирликти саклавын булай коьрсетеди:

*Ах, ногайым, ногайым
Кайда бар сен, кайда йок.
Буьгуьн тагы толгайым,
Таьрийхинь мен коньил ток.*

*Сесинь шыга Литвадан,
Оьксиз калган баладай,
Сынтасларынь мезарда
Солкылдаган ярадай
Казахстанда бес агаш.
Ногайларды йьйнаган.
Венгрияда бар кардаш
Коьтен баьтирде яшаган.
Китайга еткен ногайым
Ногай тилин мутпаган.
Мешитиннин ишлерин
Бослыктан сувьтпаган.
Туьркей деген ногай ман
Тар байланыс тутамыз.
Ак иинде, кырк куйыда
Биз конакта болганмыз.*

Минебу ятлавада Майлыбаева бир еринде олтырып куллык этпейтаганы коьринеди, савлай ногай халкка шоьл ногайлардын да яшавын, тил байлыгын, шеберлигин коьрсетеди деп айтпага болады.

Мен оьктемсиймен, ногай халкымда Салимет Майлыбаевадай шебер соьзли, бай кыскааяклы шаьйир дуныясын балалар ман катнасып, боьлисип, уьлги болып турганга. Ногай шоьлдинь, районнын оьктемли инсаннын бириси Салимет Майлыбаева деп айтаман.

Джамиля Аманбаева

Кийгиз китаби

Ногоай эртегиси

Агалы-инили эки аьдем яшаган болыпты. Яшавлары осал болган экен. Яшаяктын амалын ойланадылар, излейдилер. Ама таппайдылар. Энъ болмаганда уйкени инисине:

– Сен аьдемлерден зат урлап ясыр, мен кийгиз китаптын ярдамы ман оны табайым, сонда меним билгиш атым-даным халкка яйылар. Аьне соны ойлап таптым...

Бир куьн иниси конъысылардын атын урлап, орманга аькетип байлайды. Агасына кайсы ерде экенин айтады. Конъысылары атын излейдилер, таппайдылар, не этеегин де билмейдилер. Сонда иниси айтады ога:

– Меним агамда бир кийгиз китаби бар, ол ога карап бал ашып таппага болар, барып тиленъиз ога.

Конъысы келип тилейди, анавы балсынyp, киси болады. Конъысы атты тапса, савкат береегин билдиреди. Сонда агасы кийгиз китабин алып:

– Атынъ сав, орманнынъ баьленшакай еринде болмага керек, – дейди.

Конъысы атка минип орманга йоьнейди, айткан ерге келеди. Астындагы аты кисинегенде, терекке байланган аты да кисинейди. Атын тавып, суьйинип кайткан конъысылары баягы яслардын уйкенин шақырып сыйлап, савмага сыйыр, соймага кой берип йибереди.

Соьйтип, агалы-инили экеви де ийги яшап баслайдылар. Тагы да бир неше кере иниси урлап, агасы кийгиз китаби мен тавып, халктынъ басын айландырып турганлар. Бир куьн ханнынъ уьш тулык

алтыны урланады. Хан кийгиз китапли аьдем деп эситип, шақыртып йибереди. Яслар не этеегин билмейдилер, оьтириги ашылаяк деп коркадылар. Кийгиз китап ашпага йигери де бармайды. Сонда хан ога уьш куьнлик болжал береди, эгер уьш куьннинъ ишинде кийгиз китапти ашып, урыларды таппаса басын кесеек деп буйрык салады. Яслардынъ басына кан куйылып, не этеегин билмей уьйде олтырадылар.

Алтын тулыкларды урлаган урылар, кийгиз китап ашылаяк деген хабарды эситип, коркып, бир тулыкты ерге казып, кеште яслардынъ не этеегин терезеден карап анълыяк боладылар. Келип карасалар, яслар тоьрде олтырлар, колында кийгиз китаби де бар. Ол, каьрип, оьз басынынъ кайгысында, кеш болганда уьш куьннинъ бир куьни кетти дегендей болып: «Бири кетти», – дейдилер. Урылар бир-бирине карап: «Эситтинъизбе, бир тулыкты ясырганынымызды билдилер!» – дейдилер, тагы да бек коркадылар.

Экинши куьн уралар экинши тулыкты да ерге казып, кеште тагы да терезеге барып тынълайдылар. Анавы яс тагы да бек тоьмен болып олтыры, неге десе эки куьни кетти, оьлимге бир куьн калып туры. Сонынъ уьшин ол куьрсинип: «Энди бирев калды!» – дейди ол оьзи-оьзине. Тынълап турган урылар: «Ол баьрин де биледи, эртен бизди таптыртып, аскакка астыраяк болып туры. Юр барайык эм айтайык, тилейик», – дейдилер.

Булар келедилер де, ястынъ алдында бас ийип: «Айтпатагы ханга не

болады экенсинъ бизим атымызды, астырма тагы бизди аскакка!» – деп тилейдилер. Яс оларга уыш тулыкты да аькелдирип, оьзлерин босына йибереди.

Уьшинши куьн яс ханнынъ тулыкларын кайтарады эм урылар так шыгып кеткенин билдиреди. Хан алтынды тапканына бек разы болып, бир тулык алтынды ога береди. Яс суьйинип уьйге кайтып,

инисине: «Кел, азбар ишинде кавмакты уьйип, бир кеше от берип, кийгиз китап янган деп хабар шыгарайык, олай болмаса, кашан да оьтиригимиз шагар» – дейди.

Солай этедилер де, тыншайып, ял алып, онъып, яшап та каладылар.

Баспага аьзирлеген С.Култаева.

Ап-ак

Рамжа
Хамматов

КЫР ЭШКИ БАЛАСЫ

(эртеги)

Кыр эшкидинъ баласы тувганда, онынъ анасынынъ бир уйкен дегенде уйкен тамашасы келди:

– Бу бала неге биздей тувыл экен?

Кыр эшки баласы ап-ак болып, ясыл оьлен уьстинде ятыр. Оьзи болса, кишкей бурынын коьтереди эм турмага да бир ымтылады.

Кыр эшки баласынынъ атасы, куьбир басы ашувлана берип:

– Каратагы буга, ап-ак!

– Биздей болып куба туьсли тувыл, саргылт та тувыл... – дейди анасы саьспеклеп. Эм баласынынъ тоьгерегинде айланады.

– Бизим баламыз бир аьлемет! – дейди атасы. – Соннан себеп ап-ак болганы!

– Авырувлы экен? – дейди тагы да анасы, ызалана берип.

– Йок. Ол биревге де усамаган.

– Аьши не этеекпиз?

– Оны суьймеге керек! Аь сен билесиньме, – ак-тазалык туьси экенин. Кыр эшкилер атасы оны бизге савга эткен!

Сосы ерге карап баска ерлерден де кыр эшкилери келдилер. Олар бу аьелди курсап та алдылар. Кишкей кыр эшки баласына олар айланып та карайдылар:

– Биздей тувыл!.. Ап-ак, тап кардай! Ол олай неге болган экен?! Кыйынлыка болмагай эди!.. Кетип калынъыз сосы ерден аьли огына...Бизде балалар бар. Биз олар уьшин коркамыз!

Атасы баласын кевдеси мен яба берип, келгенлерге карап:

– Мен сизинъ иенъизбен! Мен!..

– Эндигиси тувыл, – дейдилер келген кыр эчкилери. – Эндигиси бизге янъы ие керек. Янъы етекшимиз болсын...ап-ак кыр эшки баласынынъ анасы йылайды:

– Биз сизсиз оьлермиз! Бизди муннан кувманъыз! Меним кишкей балама не зат этип калгансыз?!

– Ол биздей тувыл! Кетинъиз муннан! – дейди тагы да келген кыр эчкилери.

– Биз муннан кетермиз, – дейди отара басы, бала атасы. Эм келгенлер мен эриспеге суьймей эди.

Отара басы оьзининъ аьелин алып, сонъ уьйирден баска якка кетеди. Аь кишкей ап-ак кыр эшки баласы атасы эм анасы ортасында оьктем кепте юреди. Оьзи бийик коькке карайды. Ясыл оьлен ашайды. Каргыйды. Шоршыйды. Ол аьли де калганлардай тувыл экенин билмейди.

Аь соьлеги уьйир болса, аьел уьстинде анъсыздан ап-ак уьйкен булыт коьтерилгенин сезбей болмайды. Сол булыт бир уьйкен муьйизли ап-ак кыр эшки атасына усайды. А аьел алдында – ак сакаллы карт теке барады. Онынъ колында ап-ак болган кьйкен таягы бар...

Калмыкшадан коьширген А.Утеев.

Тезден мага сегиз яс толады. Кайтип ойлайсыз, мен уйкенме яде аьли кишкейме?

Атам-анам мага сен уйкенсинъ, дейдилер. Боьтен де мен ойыншык тилеп басласам, яде сарайга компот банкады аькелмеге бармасам. Билемен, онда бирев де йок. Корккандай зат та йок. Тек кайдады бир сестен эм шув-шувдан коркаман... Кайбир заманда банкалар бир-бирисинетийип занъырайдылар эм мен коркып аламан. Биринши кере сондай болганда, мен сарайдан атылып шыкканман.

– Юр аьши, бирге барайык, – дейди мага анам. – Эситесинъме, машина орамда ювырады? Аьли банкалар занъырап басларлар. Неге десе авыр машина кетсе, ер бираз козгалады эм сарайда полкалар да козгаладылар. Уйдеги шкафта да савытлар занъырап аладыдар.

– Солай! Ол болса, уйде, – деймен мен. – Уйде мен коркпайман.

Аь меним тетейим аьр заман ата-анамга урсысып та алады:

– Сиз онан не зат суьесиз? Ол аьли де кишкей.

– Сен, балам, коьп кыйналма, – дейди мага атайым. – Ондай зат болатан. Биревлер бала соськады авызыннан тасласа, оны уйкенге санайдылар. Аь биревлерге ол уйленгеншеге дейим кишкей бала болып турады.

Булай алганда мен аьли де уйкен де тувыл, кишкей тувыл. Ортада боламан. Соннан себеп мен бирерде не ди бир зат этсем, уйкенлер эткендей болмайды. Янъ

ыларда уйдеги калдыкларды якпага деп токтасым. Бир шелекке баьрисин де салдым. Аь мен анам калдыкларды якпага деп токтастым. Бир шелекке баьрисин де салдым. Аь мен анам калдыкларды пластмассовый шелекке салмай, темир шелекке салатаганын билмей эдим. Якканлай ок, кара туьтин шыкты, шелек олтырды. Ийтимиз ятатаган ердинъ шети де куьйди. Аз куьйди. Аь мен ийтим де куьеди деп коркып алдым. Ол бизге оьткен йыл келген. Бас дегенде мектеб касында ондамунда юретаган болыпты. Сонъ мени мен уйге келетаган болып калды. Онынъ да маьнеси бар: мен ога ашамага не ди бир затлар беретан эдим. Ийтим куьн сайын семирип баслады. Тап сискендей болды. Турган бир боькше эди. Атам-анам оны уйге аькелмеге ыхтыяр бермейдилер. Тек бир кере булай зат болып калды. Уйдинъ касында уйкен кеделер мага ябыстылар эм меним сотовый телефонымды алмага суьйдилер. Мен кышкырдым. Сонда меним ийтим кеделерге тислемеге ювырды. Олар корктылар эм каштылар. Оны коьрип анам да келип калмаса. Кеткен кеделер артыннан карап та алды. Сонъ мага айтты:

– Сенинъ ийтинъ ийги ийт. Коьрдинъме, сага коьмек этти. Эндигиси суье болса, бизде яшасын...

Биринши кезекте ийтимиз оьзин бек ийги кепте юргистип турды. Эш бир соьз де йок. Бир кере анамнынъ янъы босоножкийин авызына салып алып кетеди эм таслайды. Таслаганда азбар кырына

таслайды экен. Анам оны излейди, излейди. Тек сонъында тавып алады эм оны ийт авызына салганын да биледи. Ол ашувланады эм булай дейди:

– Ийтти байламага керек...Ол болмаса...Ога мунда яшав болмас...

Мен атам ман бирге бир кишкей уый ийтке деп ясадык. Узун йип те таптык. Оны телге де байладык. Эндигиси ийт азбар бойынша юрмеге эм ювырмага да болады.

– Сен озинъ куънабли, – дейди атайым ога. – Энди байлы турмага керек болады. Неге босоножкийге тийдинъ. Энди баскасын алмага керек.

Ийтимиз ондай бир коьнъилин бузбады. Ол байлы экенине разы да болды. Мен уйде йокта ундемей эм ювырмай турады. Аь мен болсам, мектебке кетемен окувга...

Мектебтен келген сонъ ийт пен бирге заман йиберемен.

Ийтти алып кеделер мен ойнамага бараман. Артезианга сувга барсам, оны алып бараман. Бир балага карап авызын ашпага ыхтыяр да бермеймен. Авыл кеделери де бизим экевимизди коьрселер, суыйип карайдылар эм айтадылар:

– Аьне эки дос келеятыр, – деп. Бизге янасадылар эм ийтимнинъ басын сыйпайдылар. Ол ога бек ярайды. Сонъ уйге кайтамыз. Мен мектебке бараякта оны да байлап кетемен эм келсем, алып юремен. Ол зат меним анама да эм атама да ярайтаган болды. Олар да бизге суыйип эм куьлемсиреп карайдылар. Эм мага соьйтип эт дегендей боладылар.

Орысшадан коьширген А.Утеев.

Шешиле тагын юмоклар

1. Куьлесенъ
куьлейди, йыласанъ
йылайды.

2. Азбар алдыннан
таймайды, мысык
пынан кыйыспайды.

3. Кат-кат тоны ак,
тонына тийсенъ бол
сак.

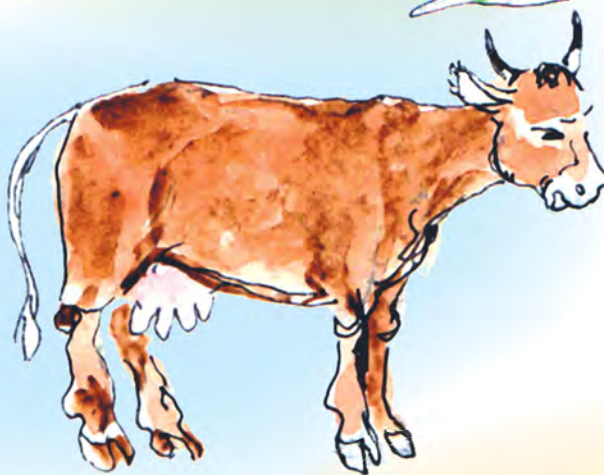
4. Олтырады карт-
нарт, тоны болса ети
кабат.

5. Басы сенекли,
арты сыбырткылы.

6. Коьктел коьйлекли
хатын бурула-бурула
барады.

7. Кызыл аяклы,
узын мойынлы,
синъгилериннен
кабады, коьркытып
артыннан абарады.

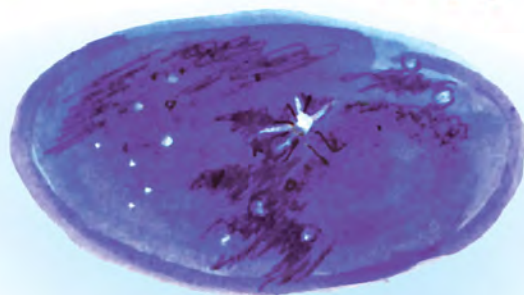
9. Куйрыгы шомалак,
оьзи мысык кулак.

Ногойша = орысша собзлик

Темирказык —

Полярная звезда

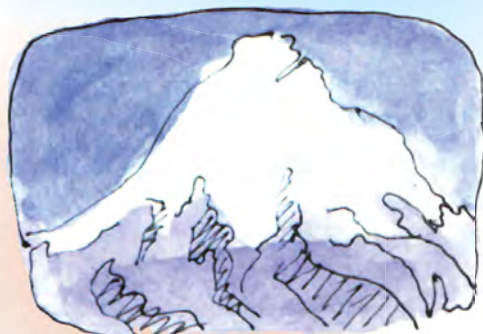

Карлытав —

Эльбрус

Каьлемпир —

гвоздика

Муьсинши —

скульптор

Мазбак —

дерево

Асаба —

наследство

Шаян —

рак

Тизгин —

стремя

Кевхартас —

бриллиант

Карабас — чайка

Козгалак — щавель

Юмаклар

Эки тил мен, эки коьзди
Бириктирген шуьртекей.
Сак болмасанъ, кесер боьзди,
Бармакты да бу «дуьнъкей».

Япалак куйрык, тик кулак,
Теректен каргыр терекке.
Коз йыяр, кыска сымарлап,
Керек деп айтар емекке.
Орманда, дер ол, турганым,
Тапкырга енъил юмагым.
Яшавда коьрген кыйынды
Таньяк исшен...

Сувьретлерди боянъыз.

Лашын

4/2023

июль – август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:

А. Исмаилов (зам. гл. редактора)
А. Култаев
Б. Кулунчакова
М. Аvezов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталлибов

На обложке – портрет Расула Гамзатова
работы самодеятельного художника
И. Маляревского.

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.

Уч.-изд. л. 3,07. Усл. печ. л. 3,26.

Физ. печ. л. 3,50.

Подписано в печать 07.08.2023 г.

Выход в свет 15.08.2023 г.

Тираж 405 экз. Заказ №534.

Типография:

ООО «Агентство «Кавказинтерпресс»».

Адрес типографии:

355002, Ставропольский край, г. Ставрополь,
ул. Лермонтова 191Б.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок» и «Литературный
Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - ПМ995.

Цена свободная.